

Angelika Barczyk-Nessel, Dariusz Nessel

Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych : część I – kontekst teoretyczny

Nauczyciel i Szkoła 2 (54), 109-121

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Angelika BARCZYK-NESSEL¹, Dariusz NESSEL²

¹ Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Kardynała Augusta Hłonda w Mysłowicach

² Ośrodek szkolenia CROSS w Bytomiu

Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych. Część I – kontekst teoretyczny

Słowa kluczowe

Bezdomność, wykluczenie społeczne, readaptacja, reintegracja.

Streszczenie

Reintegracja społeczna i zawodowa bezdomnych. Część I – kontekst teoretyczny

O zjawisku bezdomności przesądzają przyczyny, których różnorodność nie zawsze pozwala na stanowcze i zarazem skuteczne jego przezwyciężenie. Problemem jest również to, że osoby bezdomne stanowią grupę wykluczoną społecznie. Są one marginalizowane zarówno na płaszczyźnie społecznej jak i zawodowej. Integrację bezdomnych ze środowiskiem w znacznym stopniu utrudniają również funkcjonujące na ich temat stereotypy. Dlatego też istotnym środkiem przeciwdziałania bezdomności jest szerzenie tolerancji wobec osób bezdomnych oraz upowszechnienie potrzeby niesienia im właściwej pomocy. Realizacji tych celów służą między innymi wszelkie badania zmierzające do pogłębienia wiedzy na temat uwarunkowań bezdomności, a zwłaszcza efektywności działań na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej bezdomnych w kontekście adekwatności działań pomocowych i realnych możliwości bezdomnych. Niniejszy artykuł, będący pierwszym z cyklu, ma na celu popularyzowanie wyżej wskazanych zagadnień.

Key words

Homelessness, social exclusion, readaptation, reintegration.

Summary

Social and professional reintegration of the homeless. Part I - theoretical context

Homelessness is determined by diverse causes which do not always allow one to overcome it firmly and effectively. Another problem is the fact that homeless people are a socially excluded group. They are marginalized both on social and vocational planes. Integration of the homeless into society is, to a great extent, also hindered by the established stereotypes people have of them. Therefore, an important measure in counteracting homelessness is through the promotion of tolerance towards homeless people and the propagation of the need for providing them with appropriate assistance. These objectives, among others, are realized by conducting numerous research projects aimed at broadening the knowledge concerning the determinants of homelessness, especially the effectiveness of the measures aimed at social and

vocational reintegration of homeless people in the context of the appropriateness of assistance activities that are currently being undertaken and the real capabilities of the homeless. The goal of this article, the first one in a series, is to popularize the above mentioned issues.

We współczesnym świecie problem bezdomności jest powszechny, a zarazem trudny do rozwiązania, co więcej można zauważyć, iż balansuje on na granicy patologii społecznej. Zarówno w krajach biednych, jak i bogatych, uprzemysłowionych, niełatwo jest zlikwidować to zjawisko pomimo organizowania wobec potrzebujących różnorodnych form pomocy¹.

Tempo zmian, jakie nastąpiły w ostatnich latach, jest tak duże, że niektórzy ludzie nie wytrzymali go, a to skutkuje pojawieniem się i nasileniem różnorodnych problemów społecznych. Konsekwencją obecnej epoki konsumpcjonizmu są takie niepożądane zjawiska, jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, samobójstwa, rozwody, choroby psychiczne, a także ubóstwo, włóczęgostwo, żebractwo i przemoc w rodzinie. Postępująca automatyzacja i wyobcowanie jednostki, depersonalizacja stosunków międzyludzkich, stopniowe więzi emocjonalnych, urzeczowienie układów międzyludzkich przyczynia się do poszerzenia kręgów osób wykluczonych². Ludzie wykluczeni, a w tym również ludzie bezdomni, ze względu na zajmowaną pozycję społeczną są w mniejszym lub większym stopniu pozbawieni równych szans. Jednocześnie, w swoim subiektywnym rozumieniu, często mają poczucie, że zostali pozbawieni tego, co posiadają inni. Jednocześnie marginalizacja pociąga za sobą brak uczestnictwa jednostki bądź też grupy społecznej w korzystaniu z takich uprawnień w poszczególnych sferach życia, co do których istnieje uzasadnione oczekiwanie, że powinny z nich korzystać, takie jak na przykład minimalny poziom konsumpcji, stała praca i zarobki, mieszkanie, oświata i kultura czy godne traktowanie³.

Wykluczenie społeczne występuje we wszystkich społeczeństwach, jednak pojęcie to ma różne znaczenie i przejawia się w różnych formach. Marginalizacja jest, bowiem rozumiana i rozpatrywana wielopostaciowo. Zasadniczo definiuje się ją jako zjawisko oznaczające wykluczenie z udziału w życiu społecznym jednostek czy też pewnych grup społecznych⁴, przybierające takie

¹ L. Frąckiewicz, *Bezdomność jako syndrom ubóstwa*, [w:] P. Dobrowolski (red.), *Ubodzy i bezdomni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 11-12.

² E. Moczuk, *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych*, [w:] T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna we Włocławku, Włocławek 1999, s. 231.

³ T. Kowalak, *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1998, s. 34.

⁴ O. Karpińska, *Praca socjalna i marginalizacja w świetle wybranych koncepcji człowieka i idei człowieczeństwa*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005, s. 382-383.

formy jak: pauperyzacja, degradacja czy dobrowolna ucieczka⁵. Wśród kryteriów pozwalających na stwierdzenie zaistnienia tego procesu oraz określenie jego stadium (początkowe → zaawansowane → końcowe) wyróżnia się takie czynniki jak⁶:

- ekonomiczne,
- partycypacyjne,
- etyczne,
- adaptacyjne,
- innowacyjne,
- skutkowe,
- składające się na samopoczucie społeczne,
- określające miejsce w społeczeństwie,
- aktywizacji życiowej,
- składające się na zaradność życiową.

Wykluczenie społeczne oznacza sytuację uniemożliwiającą lub znacznie utrudniającą jednostce lub grupie, zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, między innymi: rodzinnych, zawodowych, obywatelskich, towarzyskich, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób⁷. Jest to „proces, w wyniku którego pewne osoby są wypychane na peryferie społeczeństwa. Utrudnia to im pełne uczestnictwo w życiu społecznym z powodu ubóstwa, braku podstawowych kompetencji i możliwości zdobywania kwalifikacji w ciągu życia lub z powodu dyskryminacji. Proces ten oddala ludzi od możliwości znalezienia pracy, uzyskania dochodu i wykształcenia, jak również od aktywności, sieci społecznej i wspólnoty. Osoby takie mają ograniczony dostęp do władzy i do ciał decyzyjnych, czują się zatem bezsilne i niezdolne wpłynąć na decyzje, które mają wpływ na ich codzienne życie”⁸. Przy czym można tu wyróżnić dwa podstawowe typy marginalizacji. Pierwszy to marginalizacja grup obcych, wykluczonych ze zbiorowości ze względu na odmienność lub obcość językową, etniczną bądź też religijną, np. imigranci. Drugi stanowią grupy i środowiska wykluczone przymusowo przez nieczytelne procesy ekonomiczne oraz bezczynność państwa, np. osoby opuszczające placówki penitencjarne, bezrobotni oraz bezdomni⁹. Również w ujęciu prawnym osoby bezdomne zalicza się do

⁵ M. Pacholski, A. Staboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1997, s. 77.

⁶ A. Kotlarska-Michalska, *Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja...* dz. cyt., s. 73.

⁷ *Narodowa Strategia Integracji Społecznej (NSIS)*, Warszawa 2004, s. 24.

⁸ B. Szatur-Jaworska, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki wobec ludzi starych*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 64.

⁹ T. Pilch, *Marginalizacja społeczna a edukacja*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom III, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 61-62.

grupy osób wykluczonych społecznie (podlegających ekskluzji). Zgodnie bowiem z ustawą o zatrudnieniu socjalnym z dnia 13 czerwca 2003 r.¹⁰ (art. 1 ust. 2 pkt 1) osoby podlegające wykluczeniu społecznemu to te, które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo oraz uniemożliwiającej lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym.

Procesy marginalizacji badane są od dawna, mają specyfikę zarówno globalną, jak i wielowymiarową, gdyż mogą powstawać w wyniku różnorodnych przyczyn obiektywnych, takich jak czynniki ekonomiczno-społeczne, np. bezrobocie i bezdomność oraz subiektywnych, będących następstwem zdarzeń losowych, np. choroby, kalectwa¹¹.

Do cech wspólnych społecznego wykluczenia zalicza się¹²:

- możliwość traktowania statycznego (jako sytuacja, brak lub ograniczenie uczestnictwa) lub dynamicznego (jako proces);
- mogą mu podlegać zarówno poszczególne osoby, jak i całe grupy (zbiorowości społeczne);
- jest to zjawisko relatywne odnoszące się do jakiejś normy uczestnictwa w życiu społecznym;
- traktowanie nie jako zjawisko kulturowej obcości, lecz jako niedoskonałość ładu społecznego, polegającej na nierówności praw członków społeczeństwa, bądź będącej efektem ograniczeń utrudniających korzystanie z formalnie równych i powszechnych praw;
- zagrożenie takim wartościami jak: godność, podstawowe prawa człowieka i obywatela oraz przestrzeganie prawa;
- może odbywać się na bardzo różnych płaszczyznach życia społecznego i oznacza ograniczenie dostępu do dóbr i usług, praw i instytucji;
- ma wymiar obiektywny i subiektywny, ponieważ obiektywnemu ograniczeniu możliwości uczestnictwa w życiu społecznym towarzyszy odczuwanie przez wykluczonych ograniczenie poczucia podmiotowości.

W przypadku bezdomności procesy marginalizacji oznaczają bolesny, trudno odwracalny los, rezygnację z własnej podmiotowości lub są rezultatem świadomego wyboru i preferowanego stylu życia¹³. Należy jednak podkreślić, że przyczyn wykluczenia poszczególnych jednostek czy grup społecznych w Polsce nie należy szukać wyłącznie w zmianach ustrojowych, które miały miejsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, ale również

¹⁰ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (tekst jedn. Dz.U. z 2011, Nr 43, poz. 225 z późn. zm.) – dalej jako u.z.s.

¹¹ L. Witkowski, *O paradoksach marginalizacji. Dwadzieścia dwa przejawy zmiany statusu marginesu w społeczeństwie i w naukach społecznych*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja...* dz. cyt., s. 17.

¹² B. Szatur-Jaworska, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji...* dz. cyt., s. 65.

¹³ L. Witkowski, *O paradoksach...* dz. cyt., s. 17.

w błędnej socjalizacji, czy też zmianach, które automatycznie następują w przeciągu całego życia człowieka, np.: strata pracy, dyskryminacja ze strony pracodawców¹⁴.

Na tym tle bezdomność prezentuje się jako jeden z problemów społecznych, który nie tylko należy zdefiniować, ale także rozwiązać, tym bardziej, że bezdomność jawi się jako problem osób, które nie posiadają na trwałe mieszkania lub pozbawione są dachu nad głową¹⁵.

Bezdomność w ujęciu encyklopedycznym określana jest jako zjawisko społeczne polegające na braku domu lub miejsca stałego pobytu gwarantującego jednostce lub rodzinie poczucie bezpieczeństwa, zapewniającego schronienie przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb na poziomie uznawanym w danym społeczeństwie za wystarczający¹⁶.

Pojęcie bezdomności pojawiło się już w średniowieczu, kiedy to ludzie bezdomnych nazywano „ludźmi luźnymi” lub „ludźmi gościńca”. Dopiero jednak w XIX w. zaczęto badać problem bezdomności, a pojęcie to upowszechniło się w języku polskim, z tym, że ówczesnie było ono kojarzone przede wszystkim z ofiarami wojen i powstań. Stopniowo pojęcie to przeszło do polskiego języka prawa, gdzie oznaczało osoby, które utraciły zamieszkanie¹⁷.

Jedną z najszerszych, obecnie funkcjonujących, typologii bezdomności jest europejska typologia bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego (Typologia ETHOS). Przyjmuje ona, że bezdomność stanowi swego rodzaju kontinuum 13 głównych typów – od najdotkliwszych do najłagodniejszych, które wraz z właściwym im podtypami ujęte są w cztery ogólniejsze kategorie¹⁸:

- brak dachu nad głową w lokalu mieszkalnym,
- brak własnego mieszkania,
- niezabezpieczone mieszkanie (zagrożenie agresją lub eksmisją, w tym w warunkach niechcianej kohabitacji z innymi gospodarstwami domowymi),
- nieodpowiednie mieszkanie (zamieszkiwania w substandardowych, tymczasowych lub zatłoczonych pomieszczeniach).

Zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami osobą bezdomną jest osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowana na pobyt stały w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności w dowodach osobistych,

¹⁴ A. Kotlarska-Michalska, *Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja...* dz. cyt., s. 73 i in.

¹⁵ E. Moczuk: *Bezdomność...* dz. cyt., s. 231.

¹⁶ *Wielka Encyklopedia PWN*. Tom 3, Warszawa 2001, s. 508.

¹⁷ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2009, s. 249 i in.

¹⁸ A. Przymeński, M. Oliwa-Ciesielska, *Mieszkalnictwo społeczne jako instrument demarginalizacji społecznej bezdomnych na przykładzie Poznania*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 3, s. 2.

a także osoba niezamieszkująca w lokalu mieszkalnym i zameldowana na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania (art. 6 u.p.s.)¹⁹. Pomimo jasności przepisów, trudno jest czasami jednoznacznie stwierdzić, czy dana osoba może być określona mianem bezdomnej. Niekiedy ludzie przyjmują miano bezdomnych nie do końca zgodnie z kryteriami bezdomności ujętymi w przepisach. Natomiast w innych przypadkach okazuje się, że niektóre osoby mimo spełnienia warunków formalnych wzbraniają się przed nazywaniem ich bezdomnymi.

Należy także pamiętać, że treść pojęcia bezdomność zależna jest również od poziomu cywilizacyjnego oraz tradycji, jak też zwyczajów obowiązujących w danym kraju, które decydują o poziomie kultury mieszkaniowej społeczeństwa i określają sposoby zamieszkania przyjęte za normalne²⁰.

Zasadniczo bezdomnego można zdefiniować jako osobę bez domu, a bezdomność – jako sytuację człowieka pozostającego bez domu²¹. W rozumieniu A. Przymeńskiego, bezdomność to „sytuacje osób lub rodzin, które w danym czasie nie mają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które mogłyby uważać za swoje i które spełniałoby minimalne warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne”²². Bezdomność można także definiować jako doświadczenie stanu braku dachu nad głową z jego konsekwencjami²³. Inna definicja mówi, że bezdomność to „sytuacja osób lub rodzin, które w danym czasie nie mają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które mogłyby uważać za swoje i które spełniałoby warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne”²⁴.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje również podział bezdomności na bezdomność rzeczywistą, inaczej zwaną głęboką oraz potencjalną, tzw. płytką. Ta pierwsza odnosi się do osób pozbawionych mieszkania i bez możliwości zaspokojenia tej potrzeby, tj. bezdomnych przebywających w noclegowniach, schroniskach itp. Zdaniem T. Kamińskiego, pojęcie bezdomności głębokiej powinno być odnoszone wyłącznie do tzw. bezdomnych ulicznych, którzy izolują się od jakichkolwiek form pomocy, jeśli zaś chodzi o bezdomnych potencjalnych to są to osoby z grupy ryzyka zagrożonej bezdomnością, m.in. więźniowie, pacjenci szpitali psychiatrycznych, bezrobotni, wychowankowie całodobowych placówek opiekuńczych, osoby zamieszkujące lokale służbowe itp.²⁵.

¹⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. z 2013, poz. 182 z późn. zm.)

²⁰ M. Porowski, *Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995, s. 43.

²¹ D.M. Piekut-Brodzka, *Bezdomność*, *Chrześcijańska Akademia Teologiczna*, Warszawa 2006, s. 49.

²² A. Przymeński, *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001, s. 29.

²³ D.M. Piekut-Brodzka, *Bezdomność...* dz. cyt., s. 47-48.

²⁴ B. Hołyst, *Kryminologia*, LexisNexis, Warszawa 2004, s. 815-816.

²⁵ T. Kamiński, *Wokół pojęcia bezdomności*, „Roczniki Naukowe Caritas” 1997, nr 1, s. 17 i in.

Biorąc pod uwagę wielość definicji bezdomności można dostrzec jej dwa podstawowe aspekty. Po pierwsze, bezdomność jako efekt braku mieszkania i po drugie – jako skutek predyspozycji psychicznych jednostki.

W literaturze wykorzystuje się mniej lub bardziej liberalne określenia osoby bezdomnej, np. „bezdomny to człowiek, który nie posiada własnego mieszkania ani środków na jego zdobycie, niemający możliwości powrotu do ostatniego miejsca zamieszkania”, a także „człowiek, który odrzucił normy społeczne, typ wiecznego wędrowca, realizującego wybrany styl życia”²⁶. Zdaniem zaś L. Frąckiewicz, bezdomny „to człowiek nieposiadający dóbr materialnych, żyjący dniem dzisiejszym, któremu obce są zachowania przezorności i dbałości o własną przyszłość”²⁷. Bezdomnego można też określić jako człowieka, który nie ma własnego miejsca zamieszkania lub osobę świadomie wybierającą styl życia na marginesie społecznym, niepodporządkowującą się zasadom i normom obowiązującym w danym społeczeństwie²⁸.

Natomiast A. Duracz-Walczak akcentuje behawioralny aspekt bezdomności i traktuje osobę bezdomną jako nieposiadającą miejsca, które mogłyby spełniać kryteria mieszkaniowe oraz możliwości i gotowości do pozyskania takiego miejsca²⁹. Twórczyni tej definicji wyraźnie podkreśla czynnik rezygnacji i braku motywacji prowadzący do bezdomności. Podobne podejście do zjawiska bezdomności ma M. Pisarska, która poza dostrzeżeniem kwestii fizycznego braku schronienia, zwraca również uwagę, że bezdomny jest człowiekiem mającym „predyspozycje do lekceważenia norm społecznych, który w imię pewnych wartości dokonał wyboru takiego stylu życia”³⁰.

W większości definicji powtarza się pewien schemat. Bezdomny to osoba bez dachu nad głową, która spędza swoje życie na ciągłej tułaczce z powodu przypadkowych sytuacji lub z własnego wyboru. Ludzi, którzy zostali dotknięci bezdomnością można podzielić na³¹:

- osoby, których bezdomność spowodowana jest utratą zatrudnienia, uzależnieniem alkoholowym, upośledzeniem społecznym czy konfliktami rodzinnymi;
- osoby młode, pary narzeczeńskie, które z uwagi na brak szans pozyskania mieszkania rezygnują z założenia rodziny;
- osoby zmarginalizowane społecznie, mieszkające w bardzo złych warunkach, mające problemy ekonomiczne, prawne, polityczne, czy społeczne.

²⁶ M. Pisarska, *Bezdomni w Łodzi – analiza socjologiczna*, „Polityka Społeczna” 1993, nr 11/12, s. 9.

²⁷ L. Frąckiewicz: *Bezdomność...* dz. cyt., s. 9.

²⁸ J. Wilson, A. Szałkowski, *Bezdomność jako kryterium ubóstwa*, „Polityka Społeczna” 1988, nr 4, s. 26.

²⁹ J. Chwaszcz, *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2008, s. 16.

³⁰ M. Pisarska, *Bezdomni w Łodzi...* dz. cyt., s. 10.

³¹ J. Mazur, *Bezdomność jako przedmiot polityki społecznej*, [w:] J. Mazur (red.), *Bezdomność – szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, KUL, Lublin 2006, s. 13.

Z kolei A. Przymeński za bezdomne uważa rodziny i osoby:

- „korzystające ze schronienia w różnego rodzaju ośrodkach udzielających im pomocy, a także zaspokajające swoje potrzeby paramieszkaniowe w różnego rodzaju obiektach niemieszkalnych lub pozostające pod gołym niebem;
- mające lub nie mające zameldowania w jakimś pomieszczeniu mieszkalnym, jeżeli ich faktyczna sytuacja mieści się w ramach określonej definicji bezdomności;
- tylko osoby dorosłe lub te dzieci, które znajdują się w sytuacji bezdomności wraz ze swoimi rodzicami lub prawnymi opiekunami”³².

Wedle tej definicji bezdomność to stan konieczny, a nie świadomy. W przypadku, gdy ktoś dobrowolnie i świadomie podejmuje decyzję o zaprzestaniu podejmowania działań mających na celu znalezienie lokum, według A. Przymeńskiego powinien zostać więc uznany za włóczęgę, a nie bezdomnego. Powyższa definicja uznaje za osoby bezdomne ludzi przebywających w różnorodnych placówkach i instytucjach. Mimo, że dane osoby mają dach nad głową nie mogą traktować instytucji jako własnego pomieszczenia mieszkalnego „ze względu na brak intymności i brak wpływu na dobór współlokatorów, ograniczone prawo użytkowania przedmiotów i sprzętów, a przede wszystkim na zakładaną przez podmiot świadczący pomoc tymczasowość pobytu w danej placówce”³³. Należy również pamiętać, że uznanie mieszkania za swoje nie może bezpośrednio wiązać się z faktem zameldowania. Co prawda, zazwyczaj brak zameldowania stanowi determinantę bezdomności, jednak pewne sytuacje, takie jak uzależnienie od alkoholu lub przemoc ze strony jednego z członów rodziny, mogą skutkować ucieczką i opuszczeniem lokalu pomimo formalnego prawa do jego użytkowania.

Wspomniana już wcześniej marginalizacja jest zjawiskiem odwiecznym i nieuchronnym, można ją jednak łagodzić bądź regulować. Na gruncie pedagogiki społecznej można wyróżnić dwie drogi demarginalizacji. Zaliczyć do nich można opiekę wspierającą, opartą na zasadach szeroko pojętego solidaryzmu społecznego, oraz przekonanie o ważności edukacji³⁴.

Zgodnie z art. 136 i 137 Traktatu Amsterdamskiego oraz postanowieniami szczytu w Lizbonie i Nicei jednym z najważniejszych działań Unii Europejskiej jest walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Na posiedzeniu Rady Europejskiej w Nicei w 2000 r. podkreślono konieczność działań w zakresie

³² A. Przymeński, *Bezdomność...* dz. cyt., s. 29.

³³ A. Lech, *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2007, s. 41.

³⁴ E. Bielecka: *Czy muszą być wykluczeni? – refleksje pedagoga społecznego o „trudnej” młodzieży*, [w:] K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 179.

zwalczania ubóstwa i wykluczenia społecznego, wskazując cztery podstawowe cele³⁵. Są nimi³⁶:

- 1) ułatwianie dostępu do zatrudnienia oraz do środków, praw, dóbr i usług, które gwarantowałyby wszystkim warunki niezbędne do życia w godności;
- 2) zapobieganie ryzyku wykluczenia, między innymi przez eliminowanie sytuacji kryzysowych w rodzinie, które mogą prowadzić do uzależnień, bezdomności czy wykluczenia dzieci z systemu edukacji;
- 3) pomoc grupom najbardziej zagrożonym trwałym ubóstwem wykluczeniem, np. emigrantom, niektórym mniejszościom etnicznym, osobom niepełnosprawnym, którym trzeba ułatwić dostęp między innymi do nowych technologii informatycznych;
- 4) mobilizacja, dialog i współdziałanie wszystkich instytucji zajmujących się na różnych szczeblach tą problematyką, a także partnerska współpraca z samymi osobami podlegającymi wykluczeniu.

Inkluzja społeczna umożliwia bowiem osobom zagrożonym ubóstwem i wykluczeniem społecznym możliwość uzyskania szans i zasobów potrzebnych do pełnego udziału w życiu ekonomicznym, społecznym i kulturalnym oraz uzyskania poziomu życia i dobrostanu traktowanych jako normalne w danym społeczeństwie. Inkluzja zapewnia także lepszy udział w procesach podejmowania decyzji dotyczących życia tych osób i lepszy dostęp do ich podstawowych praw³⁷.

Zdolność radzenia sobie z różnorodnymi trudnościami życiowymi, w tym także z bezdomnością, jest przede wszystkim konsekwencją doświadczeń, których dostarczają poszczególne środowiska życia, zaczynając od podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina i jej oddziaływania socjalizacyjno-edukacyjne. Warunki patologiczne i niesprzyjające hamują u człowieka zdolność osiągnięcia sukcesu. Negatywne przeżycia wzmacniają przeświadczenie, iż bezskutecznie podejmowane w przeszłości wysiłki, w przyszłości również nie przyniosą oczekiwanych rezultatów. Pociąga to za sobą znaczące obniżenie się motywacji do działania przy jednoczesnym nieuświadomianiu sobie związku między reakcją a jej skutkiem³⁸. D. i B. Dolińscy stwierdzają, że ludzie bezdomni cechują się swoistą wiarą w niesprawiedliwość świata. Tego typu wiara stanowi podstawę powstrzymywania się od działań, ponieważ

³⁵ M. Zralek, *Warunki mieszkaniowe w województwie śląskim jako czynnik marginalizacji i wykluczenia społecznego*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego w Katowicach, Katowice 2005, s. 321.

³⁶ W. Anioł, *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003, s. 125.

³⁷ B. Szatur-Jaworska, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji...* dz. cyt., s. 64.

³⁸ M. Chodkowska, Z. Szymanek, *Socjopedagogiczne konteksty wyuczonej bezradności*, [w:] Z. Gajdzica, M. Rembierz (red.), *Bezradność – interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, s. 23.

„nic się z nich nie ma”, umożliwia jednostce zachowanie dobrej opinii o sobie oraz pozwala usprawiedliwiać aktualne lub przyszłe porażki³⁹. Wyuczona bezradność stanowi wymówkę do uchylania się i unikania sytuacji, które mogłyby przynieść kolejne niepowodzenia. Tego typu postawa jednostki wywołuje stan wymagający oddziaływań terapeutycznych, wdrożenia procesu naprawczego polegającego na reedukacji i reintegracji.

Reintegracja społeczna i zawodowa osób bezdomnych jest regulowana między innymi przepisami o pomocy społecznej, jednak definicje reintegracji znaleźć można także w ustawie o zatrudnieniu socjalnym. Reintegracja społeczna oznacza tu różnorodne działania, w tym o charakterze samopomocowym, mające na celu odbudowanie i podtrzymanie u osoby uczestniczącej w zajęciach w centrum integracji społecznej, klubie integracji społecznej lub zatrudnionej u pracodawcy, umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu (art. 2. pkt. 4u.z.s.). Natomiast reintegracja zawodowa oznacza działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie u osoby uczestniczącej w zajęciach w centrum integracji społecznej i klubie integracji społecznej zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy (art. 2. pkt. 5u.z.s.).

Elementem pomocy osobom bezdomnym jest praca socjalna, rozumiana jako przywracanie utraconej, bądź ograniczonej zdolności samodzielnego funkcjonowania poprzez naukę umiejętności rozwiązywania problemów, aktywizację zawodową i integrację społeczną⁴⁰.

Integracja społeczna ma swoje odzwierciedlenie we wspólnocie oraz dialogu, którego celem jest poszanowanie różnorodności kulturowej, w której obowiązują podstawowe prawa człowieka i obywatela oraz skutecznie wspomagane są grupy i jednostki w realizacji ich celów życiowych⁴¹.

Termin integracja społeczna, przez wielu specjalistów z dziedziny nauk społecznych, jest stosowany niejako zamiennie z terminem wykluczenie społeczne. Zabieg ten ma na celu zapobieganie ewentualnej stygmatyzacji osób wykluczonych. Stygmatyzacja osób bezdomnych jest zjawiskiem powszechnym, wynikającym z przekonania, iż w genezie bezdomności najistotniejszą rolę odgrywają czynniki endogenne. Podejście takie nie służy poznawaniu oblicza bezdomności, jak również przyczynia się do zwalniania społeczeństwa i służb socjalnych z odpowiedzialności za los „dobrowolnych bezdomnych” i upoważnia do stosowania restrykcji, polegających między innymi na: areszto

³⁹ D. Doliński, B. Dolińska, *O potrzebie wiary w niesprawiedliwość świata*, Zeszyty Naukowe WSP, Opole 1993, s. 57-58.

⁴⁰ A. Skulmowska, *Ocena funkcjonowania organizacji sektora pozarządowego zajmujących się społeczną kwestią bezdomności – przykład toruński*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek, *Ekskluzja...* dz. cyt., s. 259.

⁴¹ *Narodowa Strategia...* dz. cyt., s.25.

waniu bezdomnych, szybkim osadzeniu i jeszcze szybszym wypuszczaniu na wolność, uniemożliwianiu przebywania w miejscach publicznych⁴².

Również w dokumentach Unii Europejskiej coraz częściej odchodzi się od pojęć o wydźwięku pejoratywnym, takich jak: marginalność, marginesowość czy deprivacja społeczna, na rzecz pojęć o zabarwieniu neutralnym lub pozytywnym, tj. włączanie, inkluzja, integracja, reintegracja, demarginalizacja⁴³. Zwraca w nich również uwagę fakt kładzenia silnego akcentu na założenie, że o ile wykluczenie społeczne może powstać w wyniku szeregu różnorodnych czynników, to do efektywnej reintegracji społecznej konieczne jest podejmowanie ukierunkowanych, świadomych działań przez zorganizowane podmioty.

Bibliografia

- Anioł W., *Polityka socjalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.
- Bielecka E., *Czy muszą być wykluczeni? – refleksje pedagoga społecznego o „trudnej” młodzieży*, [w:] K. Białobrzaska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.
- Chodkowska M., Szymanek Z., *Socjopedagogiczne konteksty wyuczonej bezradności*, [w:] Z. Gajdzica, M. Rembierz (red.), *Bezradność – interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
- Chwaszcz J., *Osobowościowe i społeczne wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych mężczyzn*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2008.
- Doliński D., Dolińska B., *O potrzebie wiary w niesprawiedliwość świata*, Zeszyty Naukowe WSP, Opole 1993.
- Frąckiewicz L., *Bezdomność jako syndrom ubóstwa*, [w:] P. Dobrowolski (red.), *Ubodzy i bezdomni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998.
- Giermakowska R., *Oblicza bezdomności: teoria i praktyka*, [w:] J. Grotowska – Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Hołyst B., *Kryminologia*, LexisNexis, Warszawa 2004.
- Kamiński T., *Wokół pojęcia bezdomności*, „Roczniki Naukowe Caritas” 1997, nr 1.
- Kantowicz E., *Społeczne włączanie i integracja – wyzwaniem dla pedagogów i pracowników socjalnych*, [w:] K. Białobrzaska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.

⁴² R. Giermakowska, *Oblicza bezdomności: teoria i praktyka*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek, *Ekskluzja...* dz. cyt., s. 75.

⁴³ E. Kantowicz, *Społeczne włączanie i integracja – wyzwaniem dla pedagogów i pracowników socjalnych* [w:] K. Białobrzaska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 11-12.

- Karpińska O., *Praca socjalna i marginalizacja w świetle wybranych koncepcji człowieka i idei człowieczeństwa*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005.
- Kotlarska-Michalska A., *Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005.
- Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1998.
- Lech A., *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2007.
- Mazur J., *Bezdomność jako przedmiot polityki społecznej*, [w:] J. Mazur (red.), *Bezdomność – szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, KUL, Lublin 2006.
- Moczuk E., *Bezdomność jako problem społeczny w opiniach osób bezdomnych*, [w:] T. Soltysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna we Włocławku, Włocławek 1999.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej (NSIS)*, Warszawa 2004.
- Pacholski M., Słaboń A., *Słownik pojęć socjologicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1997.
- Piekut-Brodzka D.M., *Bezdomność*, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 2006.
- Pilch T., *Marginalizacja społeczna a edukacja*, [w:] T. Pilch (red.): *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
- Pisarska M., *Bezdomni w Łodzi – analiza socjologiczna*, „Polityka Społeczna” 1993, nr 11/12.
- Porowski M., *Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2009.
- Przymeński A., Oliwa-Ciesielska M., *Mieszkalnictwo socjalne jako instrument demarginalizacji społecznej bezdomnych na przykładzie Poznania*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 3.
- Przymeński A., *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001.
- Skulmowska A., *Ocena funkcjonowania organizacji sektora pozarządowego zajmujących się społeczna kwestia bezdomności – przykład toruński*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekсклюzja i inkluzja społeczna*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

- Szatur-Jaworska B., *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki wobec ludzi starych*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. z 2013, poz. 182 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (tekst jedn. Dz.U. z 2011, Nr 43, poz. 225 z późn. zm.).
- Wielka Encyklopedia PWN*. Tom 3, Warszawa 2001.
- Wilson J., Szałkowski A., *Bezdomność jako kryterium ubóstwa*, „Polityka Społeczna” 1988, nr 4, s. 26.
- Witkowski L., *O paradoksach marginalizacji. Dwadzieścia dwa przejawy zmiany statusu marginesu w społeczeństwie i w naukach społecznych*, [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2005.
- Zrałek M., *Warunki mieszkaniowe w województwie śląskim jako czynnik marginalizacji i wykluczenia społecznego*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Zapobieganie wykluczeniu społecznemu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego w Katowicach, Katowice 2005.